

Det befolkade rummet: Relikfyndet från Torsken kyrka

LENA LIEPE

Den som i dag går in genom porten till kyrkan i Torsken, på västsidan av ön Senja i Troms fylke, kommer in i ett rymligt kyrkorum från 1700-talets slut, med trärena timmerväggar och en flackt välvd, vitmenad himling över mittskeppet (Ill. 1).¹ Hur det fysiska rum som mötte den senmedeltida kyrkobesökaren i Torsken såg ut, kan inte avgöras: av föregångaren till den nuvarande kyrkan finns inga bevarade spår, och allt Askeladden – Riksantikvarens databas över fredade kulturminnen och kulturmiljöer i Norge – har att upplysa är att den gamla kyrkan skall ha stått trettio meter väster om den nuvarande.² Däremot är det, med utgångspunkt i det man vet generellt om

Ill. 1. Torsken kyrka. Foto: Arkitekturguide for Nord-Norge og Svalbard/Torbjørn Andersen 2011.

III. 2. Krucifix, Torsken kyrka. 1500-talets första del. Bemålad ek. Höjd: 85 cm., bredd: 78 cm. Foto: Reiner Schaufler.
III. 3. Krucifix, Torsken kyrka, detalj. Foto: Reiner Schaufler.

utformningen och gestaltningen av det medeltida kyrkorummet, möjligt att teckna en allmänt hållen bild av interiören som ett sannolikt tämligen litet rum, med en avbalkning i form av ett vägg eller ett skrank mellan koret, reserverat för högaltaret och den officierande prästen, och skeppet, menighetens plats i kyrkan. Förutom högaltaret kan kyrkan ha rymt ett eller flera sidoaltaren; den gängse placeringen för sådana altaren har varit i skeppets östra del, i omedelbar anslutning till korväggen eller -skranket. Bevarade medeltida inventarier med proveniens från Torsken begränsar sig till två föremål: en skulpterad tronande madonna från 1400-talet som sedan 1861 ingår i samlingarna vid Kulturhistorisk museum i Oslo, samt en likaledes skulpterad, senmedeltida Kristusfigur, i dag monterad på ett sentida, förgyllt kors som tjänar som altarprydnad i den nuvarande kyrkan (III. 2, 3).³ Under medeltiden bör det också ha funnits en dopfont i kyrkan, och i inventarielistor från 1300-talet från två kyrkor längre söderut i landet – Ølmheim i Sogndal

och Hålandsdalen i Hordaland – omtalas altarfrontalen, krucifix, helgonbilder, processionsfanor, rökelsekar, ljusstakar och ljuskronor, väggbonader, de oundgängliga liturgiska textilierna och kärlen, samt de för gudstjänstfirandet lika nödvändiga mässböckerna.⁴

Allt detta kan alltså ha mött blicken hos den som fram emot slutet av medeltiden steg in i Torsken kyrka. Men minst lika betydelsefullt för upplevelsen som de bilder och föremål som fyllde synfältet, måste insikten om den levande närvaron av heliga personer, dolda för ögat men lika fullt presentia i kyrkorummet, ha varit. Denna artikel skall handla om det medeltida kyrkorummets till det yttre kanske allra mest oansenliga, men inte desto mindre oundgängliga, element: relikerna.

Relikfyndet i Kristusfiguren

När Riksantikvarens ateljé på 1930-talet fick in Torsken kyrkas Kristusfigur för konservering gjordes en oväntad upptäckt. ”Opunder hakegropen på høire side”, som Roar Hauglid skriver i en artikel från 1949 om fyndet, hittades en liten påse av blått tyg, innehållande en benflisa och ett stycke gult tyg omslutna av ett sammanviktt stycke pergament (Ill. 4). På tygpåsen sitter fastsytt en etikett av pergament där resterna av en inskrift, *d ligno dni*, kan urskiljas.⁵ ”Ligno domini” är latin för Herrens kors, och texten tyder på att påsen från början har innehållit också en flisa från det heliga korset. Hauglid konstaterar att Kristusfiguren knappast från början har varit tänkt som relikbärare: förvaringsplatsen under figurens haka var uppenbart ett efterhandsarrangemang, och Hauglid gör också antagandet att det han uppfattar som relikernas första placering på krucifixet, nämligen i någon form av behållare fästad vid figurens bröst, har tillkommit sekundärt. Han hänvisar till åtta mässingstift som fortfarande sitter i en fyrkant på figurens bröst, och föreslår att de är spår efter en utvändig relikgömma (Ill. 3). Att en sådan behållare i så fall har täckt de målade blodspåren på figurens på bröstkorg visar att det hela har varit ett tillägg till det existerande krucifixet.

Kristusfiguren som sådan är, i likhet med merparten av det som är bevarat av kyrklig träskulptur från senmedeltiden i Nord-Norge, med stor sannolikhet ett nordtyskt importarbete.⁶ Kristus hänger med kroppen i en svag böjning, armarna diagonalt utsträckta, och huvudet lutat framåt-nedåt åt vänster. Lemmarna är långa och muskulösa, bröstkorgen är bred och rundad med modellerade revben och navel och bröstvårtor i relief. Ansiktet är brett och långlagt med halvöppen mun och dito ögon, och markerade kindknötar. Hår och skägg är formade som lockar med djupa rundade skårer. Ländklädet är brutet i skarpa platta veck och har spetsigt nedhängande flikar på bägge sidor, i dag delvis avbrutna. Figuren är skuren i ek och har med undantag av ländklädet kvar sin ursprungliga polykromi, bestående av en kallt blekrosa karnation med blå skuggor vid kindbenen och runt ögonen; mörkt brunt hår, skägg och törnekrona; rött blod rinnande

i pannan, över halsen och bröstet, från sidosåret, utmed benen, och från såren i händer och fötter; och blå blodådror på benen. Där färgen har skalats av på armarna syns att blodådrorna är modellerade med snören under grunderingen.⁷ Under ögonlockskanterna skymtar bruna pupiller med svarta konturer. Fingrarna på bägge händerna samt främre delen av vänster fot och höger stortå är avbrutna.

Kristusfiguren sändes in till Riksantikvaren efter att ha upphittats på kyrkvinden.⁸ Innan det hamnade där hade det varit monterat på den altartavla som kom på plats i samband med en genomgripande förnyelse av kyrkans inredning år 1866.⁹ Det var sannolikt när Kristusfiguren 1890 ersattes av ett kors målat direkt på altartavlan, som det stuvades undan: 1915 skriver Olaus Nicloaisen at "Et gammelt krucifiks, daarlig utskaaret og med kun en arm, ligger oppe i taarnet".¹⁰

Reliker i träskulpturer

I sin artikel om relikfyndet skisserar Hauglid ett scenario för hur relikerna har hamnat i Torsken och kommit att anbringas på Kristusfiguren:

En eller annen geistlig eller pilegrim har bragt med sig den dyrebare relikvie til hjemstedets kirke. De fant da ingen bedre plass å anbringe den på enn på Kristi legeme. Efter reformasjonen sørget så den siste katolske prest for å gjemme det kostelige klenodium, så det ikke kom bort. Han puttet det opunder halsgropen på figuren. Her lå det trygt, nesten ikke til å se, i 400 år blev relikvien liggende urørt.¹¹

Hauglids hypotesbygge är tilltalande, och ingalunda osannolikt: i det svenska diplomaterialet från medeltiden finns flera tillfällen av privatpersoner – såväl klerker som lekmän – som testamenterar relikier till kyrkliga institutioner, och i ett fall har testatorn, en kanik vid Linköpings domkyrka,

Ill. 4. Fynd från Torskenkrucifixet. Mässingsstift (nederst t.v.), benfragment och ett stycke gult tyg (överst t.v.), blå tygpåse med pergamentsetikett (t.h.). Kulturhistorisk Museum i Oslo. inv.nr. C 29812. Foto: Kulturhistorisk Museum i Oslo.

förvärvat relikerna i fråga i Rom.¹² Det är dock omöjligt att säkert belägga att Hauglid har rätt i sitt antagande; strängt taget är det bara ett faktum som ligger fast, nämligen att relikpåsen var applicerad på Kristusfiguren när den ankom till Riksantikvarens ateljé. Det är dock rimligt att, i avsaknad av indikationer på motsatsen, anta att relikpåsen med sitt innehåll har befunnit sig i Torsken kyrkas ägo redan under medeltiden: det förefaller troligare att den har kommit till Torsken medan venerationen av relikerna fortsatt har varit ett aktuellt inslag i kulten, än att den har förts hit och placerats på krucifixet i postreformatorisk tid.

Torskenkrucifixet är ingalunda unikt: i Västkyrkan kan man följa förekomsten av kultbilder med relikerna så långt tillbaka som till 800-talet i form av skriftliga omnämnanden av relikdepositioner i brons- eller silverkrucifix, och i kyrkor och på museer runtom i Europa – och vad gäller museer, också i Nordamerika – finns ytterligare ett antal skulpturer, med dateringar som spänner från 900-talet till 1500-talet, och med spår av att ha innehållit relikerna, som vittnar om att bruket fortsatte under hela medeltiden.¹³ I Skandinavien härrör flertalet belagda tillfällen från kyrkor i det medeltida Danmark: hela åtta skulpturer, med dateringar från 1100-talets mitt till senmedeltiden och med intakta relikerna eller spår av relikerna, har påvisats i Skåne och Blekinge, och ytterligare sju säkra eller antagna belägg för Kristusfigurer med relikerna kommer från kyrkor inom nuvarande Danmarks gränser. Från det medeltida Sverige begränsar sig de säkra fynden av relikerna i träskulpturer till tre, varav ett består av den relikensamling som nyårsafton 1489 nedlades av den påvliga nuntien Antonius Mast i en behållare på bröstet till den stora skulpturen av St. Göran i Stockholms Storkyrka. I Norge är Torskenfyndet det hittills enda säkert belagda tillfället av relikdeposition i träskulptur.¹⁴

Merparten av de här omtalade skulpturerna har med all sannolikhet innehållit relikerna från första början: antingen är de försedda med ursprungliga relikbehållare, som St. Göran i Stockholm eller, i fråga om krucifixen, en hålighet i bröstet där relikerna kan ha varit delvis synliga bakom en bergkristall eller liknande; eller så har relikerna hittats i det s.k. hjässhålet, en placering som tyder på att de har nedlagts där i anslutning till färdigställandet av figuren. Det finns dock ytterligare minst ett exempel på en möjlig sekundär relikdeposition, i urholkningen i ryggen på en Kristusfigur i Sønder Bjerts kyrka i Kolding på Jylland i Danmark, där man på 1800-talet hittade en relik insvept i tyg.¹⁵

Reliker i kult och andakt

Det faktum att det sammanlagda antalet kända förekomster av relikerna i medeltida träskulpturer i skandinaviskt sammanhang uppgår till färre än tjugofem, indikerar att fenomenet som sådant har varit sällsynt.¹⁶ Inte desto mindre är det en påminnelse om den fundamentalt viktiga roll som

relikernas närvaro i det medeltida kyrkorummet spelade för utövandet av kulten. Redan under tidig medeltid hade etablerats en fast praxis, enhälligt föreskriven av de teologiska auktoriteterna, att varje konsekrerat altare skulle innehålla relik.¹⁷ Dessa skulle placeras av biskopen, tillsammans med tre rökelsekom, i altargraven eller *sepulcrum*, en hålighet i altarbordet.¹⁸ Nedläggningen av relikerna i huvudaltaret var en central del av invigningsritualen för en nybyggd kyrka, och utan relik kunde, i teorin i alla fall, mässan inte firas: provinsialstatuterna för Nidaros stift från mitten av 1100-talet dikterade att en biskop hade rätt att avlägsna relikerna från altaren i kyrkor som vanvårdades av menigheten, och därmed göra det omöjligt att fira mässan.¹⁹ I en studie av de tidiga kyrkoetableringarna i Norden föreslår Gunnar Smedberg att ett kyrkligt innehav av en invigd altarsten i vissa fall kan ha fått ersätta själva kyrkoinvigningen; av skriftliga källor för såväl Norge som Sverige och Island framgår att ännu på 1200-talet långtifrån alla kyrkor var vigda, och förklaringen kan ha varit att tillgången till en konsekrerad altarsten, vid vilken mässan har kunnat firas, har ansetts tillräckligt.²⁰ I en nyligen publicerad undersökning av omnämningen av relik och relikvarier i en isländsk s.k. máldagi, ett register över kyrkans egendomar och inventarier, från c. 1320, drar Jón Viðar Sigurðsson slutsatsen att endast ett mindre antal av kyrkorna i Hólar stift innehade relik när registret upprättades.²¹

Relikerna i *sepulcrum* likställde altaret med Lammets altare i det himmelska Jerusalem som det beskrivs i Uppenbarelseboken: "Och när det bröt det femte inseglet, såg jag under altaret de människors själar, som hade blivit slaktade för Guds ords skull" (Upp. 6, 9). De som slaktats för sin tros skull var de kristna martyrerna, vars själar hade upptagits till himlen medan deras fysiska lämningar fortfarande befann sig på jorden. Vid tidens slut skulle de jordiska kvarlevorna förenas med själarna till det eviga livet, men fram till dess existerade helgonen samtidigt på två ställen, i så kallad bilokation: i det himmelska Jerusalem vid Guds tron, och i sina jordiska viloläger, i altarena eller i särskilda relikskrin och -behållare. Relikerna gjorde med andra ord de heliga personerna närvarande i rummet där de befann sig; en relik var en del av det levande helgonet, de kvarlämnade benen var inte bara livlösa rester av en avdöd individ, de var fortsatt beståndsdelar av helgonet som existerade simultant i sina jordiska kvarlevor och i himlen: relikerna var helgonet. Kyrkorummet blev därmed en plats för *intercessio*, förbön, där den troende kunde hänvända sig direkt till den heliga personen med en bön om bistånd och få del av hans eller hennes nåd och undergörande kraft.²²

Förutom de obligatoriska relikerna i *sepulcrum* kunde en kyrka ha ytterligare relik i sin ägo. Husformade relikskrin i förgylld koppar med dekor i relief eller emalj finns bevarade hela eller i fragment från sju norska kyrkor (Ill. 5), ytterligare två skrin finns från kyrkor på

Island, i Sverige finns 14 bevarade skrin eller fragment från dylika, och från danska kyrkor åtta skrin.²³ I de fall proveniensen är känd stammar dessa skrin från menighetskyrkor på landsbygden, och av dimensionerna att döma har de hyst relikter av mindre format, som stycken eller flisor av ben, bitar av tyg, eller fragment av det heliga korset. De betydligaste bland de religiösa institutionerna kunde

Ill. 5. Reliksskrin, Vatnås kyrka, Buskerud. C. 1250-talet. Nationalmuseet i København, inv.nr. 9085. Foto: Nationalmuseet i København.

vara i besittning av ett helgons mer eller mindre intakta lekamen, alternativt en hel kroppsdela; Oslo domkyrka hade i sin ägo St. Hallvards lekamen, i Stavanger domkyrka fanns en arm av St. Svithun, och i Nidaros, som den förnämsta relikten av alla, St. Olavs lekamen. De sannolikt kistformade, stora skrin i ädelmetall som har inneslutit dessa dyrbarheter är emellertid sedan länge försvunna, kända enbart från omnämmanden i skriftliga källor.²⁴ En hel helgonkropp hade som relik betraktat högre status än enskilda kroppsdelar: när den nyutnämnde biskop Birger Magnusson av Västerås i Sverige år 1462 sände tre suppliker till påven med en begäran om att lokalhelgonet St. Davids lekamen skulle överflyttas till domkyrkan från sin dittillsvarande förvaringsplats i Munktorp kyrka, två och en halv mil väster om stiftsstadens, var det bland annat med argumentet att Västerås domkyrka, till skillnad från flertalet andra domkyrkor i landet, saknade ett helt helgon.²⁵

Helgonskrinen utgjorde kronjuvelerna i domkyrkornas och klosterkyrkornas efter hand omfattande ansamlingar av relikter. År 1274 skänkte den franske kungen Filip III till kung Magnus Lagabøter en bit av Kristi törnkrona, innesluten i en behållare av kristall hållen av en silverängel. Törnereliken fördes till den dåvarande Apostelkyrkan i Bergen, år 1302 ersatt av ett nyuppfört kapell i trädgården till det kungliga palatset.²⁶ Någon gång före 1319 testamenterade kung Håkon

V Magnusson till samma kyrka silver för tillverkning av två så kallade "talande relikvarier" i form av händer i metall som genom sin form angav arten av sitt innehåll, samt en reliktavla för en kollektion av relikvarier.²⁷ En lista över Apostelkyrkans klenoder från år 1523 omtalar törnerelikvariet, tre helgonskrin, två träskrin med relikvarier, samt en silverbeslagen helgonarm med en infattad kristall.²⁸ Från Stavanger domkyrka finns en sammanställning över domkyrkans samlade relikvarier, upprättad av biskop Hoskold 1517. Sedan tidigare hade kyrkan 22 relikvarier, inkluderat St. Svithuns arm, en bit av den sten på vilken Kristi blodsvett föll när han bad i Gethsemane, en blodrelik av St. Olav i ett silverkar, och St. Paulus armbåge. Till denna samling lade biskopen ytterligare åtta relikvarier som han personligen hade hemfört från Rom, bl.a. en korsrelik som han hade låtit placera under en bergkristall i ett förgyllt korsrelikvarium, vidare stycken av jungfru Marias huvudduk, St. Barbaras kjortel, och St. Görans baner.²⁹ En motsvarande förteckning, upprättad omkring år 1524 över Mariakyrkans i Oslo relikvarier, omfattar en silverbeslagen tavla besatt med relikvarier, fyra eller fem relikvarier, en bild av silver föreställande Ludvig den Helige, samt två änglar i förgyllt silver med en hållare för Kristi törnekrona.³⁰ Också denna törnerelik var en kunglig gåva, skänkt av Filip IV av Frankrike till Håkon V Magnusson 1303 eller 1304 tillsammans med silverstatyeten av Ludvig den Helige. Enligt vad som framgår av franska räkenskaper över Filip IV:s skatter innehöll statyeten en fingerled från den franske helgonkungen.³¹

Merparten av domkyrkornas relikvarier förvarades sannolikt väl inlåsta under större delen av året och plockades bara fram till de processioner som utgjorde ett väsentligt inslag i liturgin för de stora festdagarna: Palmsöndagsprocessionen, processionen på årsfesten för kyrkans invigningsdag, och translationsfesten som firades på den dag ett helgons relikvarier hade tagits upp från hans eller hennes första viloläger och skrinlagts.³² I många stift var *festum reliquarium* eller *ostensio reliquarium* en allmän festdag: denna dag plockades alla domkyrkans relikvarier fram och förevisades offentligt, och dagen firades också i stiftets lokala kyrkor till åminnelse av domkyrkans relikvarier. *Festum reliquarium* i Nidaros stift, till vilket Torsken menighet hörde, inträffade 13 oktober.³³

Det lokala firandet av domkyrkans relikvarier manifesterade samhörigheten mellan stiftets menighetskyrkor och domkyrkan. I de böner som hörde till firandet av relikfesten för Uppsala domkyrka i Sverige värdjades om beskydd mot allt ont genom de förtjänster och förböner som framburits dels av skyddshelgonen för hela stiftet, och dels av "alla dina heliga vars ben vilar i denna kyrka" – det vill säga de helgon som genom närvaron av sina relikvarier hade en särställning i den enskilda kyrkan.³⁴ Också lokala kyrkor kunde ha ibland ansenliga mängder relikvarier utöver de som låg i *sepulcrum*: När Gumlösa kyrka i Skåne konsakrerades 1191 donerade kyrkans stiftare,

stormannen Trugot Ketelsen, över nittio relikier som han hade införskaffat speciellt till kyrkan. De redan omtalade relikskrinen vittnar också om förekomsten av relikier runtom i kyrkorna, och från Övre Ulleruds kyrka i Värmland finns bevarat ett litet relikskåp från 1300-talet, med fack för ett trettiotal relikier.³⁵ Dock lämnar vare sig de bevarade relikskrinen och -altarena, eller de fåtaliga omnämnandena av relikier i de skriftliga källorna, tillräckligt underlag för en samlad uppskattning av hur vanligt det har varit med ett flertaligt innehav av relikier i lokala kyrkor.

Synligt och osynligt

Relikernas centrala betydelse för kult och fromhetsliv kan tyckas stå i motsättning till den förhållandevis oansenliga roll de har spelat visuellt sett i kyrkorummet. De viktigaste relikerna, de i altaret, låg helt utom synhåll i *sepulcrum*, under en tättslutande häll. Detsamma gällde de lämnningar efter helgon som var nedlagda i domkyrkornas helgonskrin, eller i den typ av husformade relikskrin som har omtalats ovan. Efter hand ökade visibiliteten: Apostelkyrkans i Bergen ostensorium, med en törnerelik exponerad i en behållare i bergkristall, har utgjort ett exempel på det slags "uppvisningsrelikvarium" som börjar uppträda från och med slutet av 1100-talet (Ill. 6).³⁶ Typens stora popularitet på 1200- och 1300-talet har i nyare forskning knutits till den intensiva upptagenhet av beskådandet som andaktsform, som i ökande grad satte sin prägel på fromhetsutövningen under hög- och senmedeltiden: själva åsynen av en relik, eller ännu hellre av den invigda hostian, innebar enligt tidens förståelse av seendets fysiologi att det sedda integrerades fysiskt med den seende, som ett taktilt avtryck i dennes själ. Höjdpunkten i ett mässfirandet utgjordes av elevationen, när prästens lyfte upp de förvandlade nattvardselementen så att menigheten kunde beskåda, det vill säga visuellt immundiga, Kristi kött och blod, i en spirituell kommunion som ansågs likvärdig med, eller till och med överlägsen, den fysiska förtäringen som prästen ensam utförde. Och att se ben från ett helgon exponerade i ett ostensorium var detsamma som att se helgonet självt, en akt som för den troende innebar att helgonet införlivades med och förvandlade ens egen inre person.³⁷

Trots, eller kanske snarare på grund av, relikens inneboende helighet, präglas det visuella helhetsintrycket av ett ostensorium, tillverkat av bergkristall och ädelmetall, av kontrasten mellan den materialbaserade kostbarheten hos behållaren å den ena sidan, och lågheten i materiellt avseende hos det inneslutna å den andra. Med en medeltida blick sett var det frågan om en högst meningsfull kontrast: dess funktion var dels att påminna betraktaren om att, som det hade sagts om de brända benen till biskopen och martyren Polykarpus av Smyrna († 156), martyrens lämningar var dyrbarare än ädelstenar och renare än guld;³⁸ och dels att spegla helgonens till-

varo i det himmelska Jerusalem: på samma vis som helgonen i den himmelska staden omgavs av juvelbesatta murar och vandrade genom portar av pärlor på gator av rent guld (Upp. 21, 10–21), inkapslades deras lämningar på jorden av de ädlaste material.

Ett arrangemang av det slag som Roar Hauglid föreslår för krucifixet i Torsken kyrka, med relikerna placerade i någon form av behållare på bröstet på Kristusfiguren, kan beskrivas som en iscensättning av en växelverkan mellan det sedda å ena sidan, och det närvarande och verkliga, men inte nödvändigtvis för ögat synliga, å den andra, av en delvis annan art än i relikvarierna. Torskenrelikernas inpackning i en påse innebär att de har varit dolda för blicken, men inte desto mindre

har anblicken för betraktaren medfört vissheten om helgonens faktiska närvaro i samma fysiska och mentala rum som hon eller han själv, i det egna nuet. Den skulpterade Kristusbildens roll har varit mera ambivalent. Trots att det var i bilden som den troende erfor Kristus i den form, det vill säga i mänsklig gestalt, som gjorde det möjligt att känna igen honom som den mänskliggjorde guden, så gav kyrkans lära inte utrymme för att förhålla sig till bilden som något annat än en didaktisk illustration utan sakralt-reellt egenvärde. Enligt västkyrkans officiella ståndpunkt fick en bild i sig inte vara föremål för kult eller tillbedjan, den vördnad som visades en bild var riktad till den heliga person som bilden återgav, och ytterst till Gud – men inte till bilden som sådan.³⁹ Därmed blev den skulpterade figuren trots sin naturtrogenhet bara en fabricerad framställning, i en för de mänskliga sinnen fattbar form, av den osynliga men sanna gudomen. Det för ögat mest verklighetslika var i realiteten bara ett yttre tecken för en bortanförhängande verklighet som inte var tillgänglig för fysiskt beskådande, utan som bara kunde upplevas spirituellt och intellektuellt, med och för den inre blicken.

Ill. 6. Ostensorium, Västerås domkyrka, Sverige. Efter Hans Hildebrand, Sveriges Medeltid III: 5, Kyrkan, Stockholm 1898–1903, s. 634.

Det befolkade rummet

När den akademiskt skolade konsthistorikern tar sig an kyrkorummet, vare sig det är frågan om en interiör från medeltiden eller senare, förhåller sig han eller hon vanligtvis till rummet tömt på folk, utan synliga spår av mänsklig närvaro och aktivitet. I text och bild är det genomgående den fysiska strukturen, med dess rumsliga utsträckning och form, men utan de brukare för vilket det hade tillkommit och som fyllde det med mening, som frambesvärjs. En fördjupad förståelse av det medeltida kyrkorummet som ett spirituellt-funktionellt rum förutsätter att det befolkas, och inte bara av de jordiska kyrkobesökarna, utan också av de osynliga men närvarande heliga som har förenats med menigheten i den universella Kyrkans rums- och tidsöverskridande gemenskap. Med relikerna intog helgonen sin plats i kyrkorummet, genom relikerna definierades kyrkobyggnaden som en helgedom, som den plats där liturgin firades i närvaro av hela Kyrkan.⁴⁰ "[T]he altars with the relics, that is, Christ with his most outstanding witnesses, brings to completion the symbolic meaning of the church as building", skriver Ignazio Calabuig om depositionen av relik i altarets *sepulcrum* vid invigningen av en ny kyrka.⁴¹ Det medeltida kyrkorummet stod aldrig tomt, det fylldes av helgonens närvaro, och i all sin oansenlighet utgjorde relikerna en levande förbindelse med den överjordiska härligheten.

Kilder

- Angenendt, Arnold, "Der Kult der Reliquien". I: Anton Legner (red.), *Reliquien. Verehrung und Verklärung. Skizzen und Noten zur Thematik und Katalog zur Ausstellung der Kölner Sammlung Louis Peters im Schnütgen-Museum*, Köln 1989, s. 9–24
- Angenendt, Arnold, *Heilige und Reliquien. Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, München 1994
- Askeladden: <http://www.askeladden.ra.no>
- Bagnoli, Martina, "The stuff of heaven. Materials and craftsmanship in medieval reliquaries". I: Martina Bagnoli, Holger A. Klein, C. Griffith Mann, James Robinson (red.), *Treasures of Heaven. Saints, Relics and Devotion in Medieval Europe*, London 2011, s. 137–147
- Bergesen, Rognald H., *Nordnorsk kirkekunst. Håndbok til utstillingen på Tromsø Museum*, Tromsø 2004
- Bing, Just, "Norges ældste kirkeinventar. Et arkivfund", *Bergens Museums Aarbog* 13/1909, s. 3–5
- Bodøgaard, Oscar, Torsken kirke. Senja, Rapport dat. 6.3.1967 Riksantikvarens arkiv
- Borch, Even, *Torsken kirke 200 år. 1784–1984*, Finnsnes 1984
- Bratrein, Håvard Dahl, Befaring av kirketuft i Torsken, Rapport dat. 30.6.1967 Riksantikvarens arkiv
- Braun, Joseph, *Der christliche Altar in seiner geschichtlichen Entwicklung*, München 1924
- Brox, Arthur, *Berg og Torsken bygdebok II: Bygdehistoria*, Tromsø 1965
- Calabuig, Ignazio M., "The rite of the dedication of a church". I: Anscar J. Chupungco (red.), *Handbook for Liturgical Studies V. Liturgical Time and Space*, Collegeville, Minn. 2000, s. 333–379
- Diedrichs, Christof L., "Desire for viewing: 'A deluge of images' in the Middle Ages". I: Eyolf Østrem, Mette Birkedal Bruun, Nils Holger Petersen, Jens Fleischer (red.), *Genre and Ritual. The Cultural Heritage of Medieval Rituals*, København 2005, s. 87–117
- DN = *Diplomatarium Norvegicum* I–, Christiania/Bergen 1847–

- Dünninger, Hans, "Zur Frage der Hostiensepulcren und Reliquienrekondierungen in Bildwerken. Ein Korreferat", *Jahrbuch für Volkskunde* NF 9/1986, s. 72–84
- Eisenhofer, Ludwig, *Handbuch der katholischen Liturgik* I. *Allgemeine Liturgik*, Theologische Bibliothek, Freiburg im Breisgau 1932
- Ekroll, Øystein, "The shrine of St Olav in Nidaros Cathedral". I: Margrete Syrstad Andås, Øystein Ekroll, Andreas Haug, Nils Holger Petersen (red.), *The Medieval Cathedral of Trondheim. Architectural and Ritual Constructions in their European Context*, Ritus et artus. Traditions and transformations 3, Turnhout 2007, s. 147–207
- Engelstad, Eivind S., *Senmiddelalderens kunst i Norge. Ca. 1400–1535*, Oslo 1936
- Fett, Harry, *Norges kirker i middelalderen*, Kristiania 1909
- Fæhn, Helge, "Kristkirken – en domkirke". I: Arne Fjellbu et al. (red.), *Nidaros erkebispesetol og bispesete 1153–1953*, Oslo 1955, s. 601–631
- Gallén, Jarl, Rune Norberg, "Reliker", *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 14, København 1956–1978, sp. 47–50
- Hagn, Alfred, Innberetning 29.06.1939. Rikantikvarens arkiv
- Hamre, Anne Marit, *Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen* II. *Trondhjems Reformats 1589*. Oslo *Domkapittels jordebok 1595*, Oslo 1983
- Hauglid, Roar, "Krusifikset og relikvien. En nyfunnet Kristusfigur i Torsken kirke", *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årsberetning* 103–104/1947–1948, s. 63–68
- Haussherr, Reiner, *Der tote Christus am Kreuz. Zur Ikonographie des Gerokreuzes. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität*, doktorgradsavhandling, Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn, Bonn 1963
- Helander, Sven, *Den medeltida Uppsalaliturgin. Studier i helgonlängd, tidegård och mässa*, Bibliotheca theologiae practicae, Kyrkovetenskapliga studier 63, Lund 2001
- Herrmann-Mascard, Nicole, *Les reliques des saints. Formation coutumière d'un droit*, Société d'histoire du droit, Collection d'histoire institutionnelle et sociale 6, Paris 1975
- Hildebrand, Hans, *Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring* III: 5, *Kyrkan*, Stockholm 1898–1903
- Hubert, Jean, Marie-Clotilde Hubert, "Piété chrétienne ou paganisme? Les statues-reliquaires de l'Europe carolingienne", *Cristianizzazione et organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: Espansione et resitenze*, Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 28, Spoleto 1982, s. 235–275
- Johansson, Hilding, "Procession", *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 13, København 1956–1978, sp. 470–471
- Johnsen, Arne Odd, "Filipp V's relikviegaver til Håkon V (1303–1304)", *Historisk tidsskrift* 44/1965, s. 151–156
- Jón Viðar Sigurðsson, "Distribution of reliquaries and relics in the bishopric of Hólar, c. 1320". I: Noëlle L. W. Streecon, Kaja Kollandsrud (red.), *Paint and Piety: Collected Essays on Medieval Painting and Polychrome Sculpture*, London 2014, s. 67–74
- Kornerup, Jacob, "Gumløse kirke i Skaane", *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1/1866, s. 172–188
- Krueger, Derek, "The religion of relics in late Antiquity and Byzantium". I: Martina Bagnoli, Holger A. Klein, C. Griffith Mann, James Robinson (red.), *Treasures of Heaven. Saints, Relics and Devotion in Medieval Europe*, London 2011, s. 5–17
- Landelius, Erik, "Sankt David av Munktorp och Västerås domkyrka", *ICO. Iconographisk Post* 1/1991, s. 21–33
- Legner, Anton, *Reliquien in Kunst und Kult: zwischen Antike und Aufklärung*, Darmstadt 1995
- Lentes, Thomas, "As far as the eye can see..." Rituals of gazing in the late Middle Ages". I: Jeffrey F. Hamburger, Anne-Marie Bouché (red.), *The Mind's Eye. Art and Theological Argument in the Middle Ages*, Princeton 2006, s. 360–373
- Liepe, Lena, *Medieval Stone Churches of Northern Norway. The Interpretation of Architecture as a Historical Process*, Ravnetrykk 25, Tromsø 2001
- Liepe, Lena, "The presence of the sacred: Relics in medieval wooden statues in Scandinavia". I: Noëlle L. W. Streecon, Kaja Kollandsrud (red.), *Paint and Piety: Collected Essays on Medieval Painting and Polychrome Sculpture*, London 2014, s. 39–50
- Malo, Robyn, *Relics and Writing in Late Medieval England*, Toronto, Buffalo, London 2013
- Molland, Einar, "Reliker: Norge", *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 14, København 1956–1978, sp. 50–54
- Munch, Jens Storm, "Kirker på Senja og i Senja prosti", *Årbok for Senja. Årsskrift for lokal historie, litteratur og kultur* 27/1998, s. 60–90
- Nicolaissen, Olaus, "Kirkeundersøkelser i Tromsø amt 1915", *Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Årsberetning* 71/1915, s. 106–120

- Nicolaysen, Nicolay, *Norske fornlevninger. En oplysende fortegnelse over Norges fortidslevninger, ældre end reformationen og henførte til hver sit sted*, Kristiania 1862–1866
- Nicolaysen, Nicolay, "Om relikvieregjemmer i norske kirker", *Historisk Tidsskrift* 3–1/1890, s. 141–164
- Norberg, Rune, "Relikvarium", *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* 14, København 1956–1978, sp. 54–60
- Palazzo, Eric, "Relics, liturgical space, and the theology of the church". I: Martina Bagnoli, Holger A. Klein, C. Griffith Mann, James Robinson (red.), *Treasures of Heaven: Saints, Relics and Devotion in Medieval Europe*, London 2011, s. 99–109
- Pötzl, Walter, "Bild und Reliquie im hohem Mittelalter", *Jahrbuch für Volkskunde* NF 9/1986, s. 56–71
- Schmitt, Jean-Claude, "De Nicée II à Thomas d'Aquin: l'émancipation de l'image religieuse en Occident", Idem, *Le corps des images. Essais sur la culture visuelle au Moyen Âge*, Paris 2002, s. 63–95
- Schrumpf, Anne Fredrikke, "Senmiddelalderens treskulptur i Norge: Eivind S. Engelstads verk fra 1936, i et nytt lys", hovedoppgave i kunsthistorie, Bergen 1999
- SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek: <http://sok.riksarkivet.se/sdhk>
- Sdr. Bjert kirke: www.sdrbjertkirke.dk/index.php?page=kirkens-historie-3
- Smedberg, Gunnar, *Nordens första kyrkor. En kyrkorättslig studie*, Bibliotheca theologiae practicae 32, Lund 1973
- Snoek, Godefridus J. C., *Medieval Piety from Relics to the Eucharist: A Process of Mutual Interaction*, Studies in the history of Christian thought 63, Leiden, New York, Köln 1995
- Solhaug, Mona Bramer, *Middelalderens døpefonter i Norge*, doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo, Acta Humaniora 89/ 2001
- Storm, Gustav, *Islandske Annaler indtil 1578 udgivne for det norske historiske Kildeskriftfond*, Kristiania 1888
- Trædal, Vidar, "Kirkesteder og kirkebygninger i Troms og Finnmark før 1800", doktorgradsavhandling, Universitetet i Tromsø, Tromsø 2008
- Tångeberg, Peter, *Retabel und Altarschrine des 14. Jahrhunderts. Schwedische Altarausstattungen in ihrem europäischen Kontext*, Stockholm 2005
- af Ugglas, Carl R., "Prolegomena till ett studium av det kyrkliga guld- och silversmidet i Sverige", *Konsthistorisk tidskrift* 4/1935, s. 17–28

Noter

- 1 Enligt Oscar Bodøgaard stod innerväggarna ursprungligen omålade, som nu; 1866 målades kyrkan invändigt i en vitgul kulör, som 1890 ersattes med en blekröd bemålning (Bodøgaard 1967, s. 1).
- 2 http://www.asketadden.ra.no:74663/Prestestua/Torsken_kirke. I en befaringsrapport från 1967 refererar Håvard Dahl Bratrein äldre traditioner om att föregångaren till den nuvarande kyrkan skall ha stått antingen alldeles ovanför den nuvarande kyrkobyggnaden, eller något öster eller väster därom; dock fanns inga spår av tufter på de angivna platserna (Bratrein 1967, s. 30). Vid en befarung 1770 beskrivs den gamla kyrkan som en liten torvtäckt korskyrka med torn och vapenhus; Vidar Trædal antar att korsformen var ett resultat av en ombyggnad av den medeltida kyrkan (Nicolaysen 1915, s. 110; Trædal 2008, s. 428). Den tidigaste skriftliga vittnesbörden om en kyrka i Torsken återfinns i *Trondhjems Reformats* 1589 (Hamre 1983, s. 90). Med tanke på att reformationen bör ha inneburit nedläggning, snarare än nyetablering, av kyrkor, är det rimligt att anta att kyrkplatsen går tillbaka åtminstone till senmedeltiden, cf. Trædal 2008, s. 142–143.
- 3 Kulturhistorisk Museum, Hovedkatalogen, inv.nr C 2686 (madonnaskulpturen). Om sannolikheten för att madonnaskulpturen och krucifixet har befunnit sig i Torsken kyrka också under medeltiden, se Liepe 2001, s. 79–81.
- 4 DN XV brev 8; DN XXI brev 7; Fett 1909, s. 146; Bing 1909. Om dopfuntar, se Solhaug 2001 vol. 1, s. 39.
- 5 Roar Hauglid uttyder inskriftens sista ord som *dus* (Hauglid 1947–1948, s. 64). Ovanstående läsning framkommer vid belysning med ultraviolett ljus (Kulturhistorisk Museum, Hovedkatalogen, inv.nr. C 29812)
- 6 En samlad översikt över det norska beståndet av senmedeltida träskulptur ges i Engelstad 1936; här saknas dock krucifixet i Torsken som uppenbarligen inte var känt av Eivind Engelstad när han gjorde sin undersökningsresa utmed nordkusten 1934 (cf. Ibidem s. 5). Se också Bergesen 2004, samt Schrumpf 1999 generellt om produktion och import av träskulptur i och till Norge på senmedeltiden.
- 7 Jens Storm Munch, och efter honom Even Borch, anger att den ena armen är en nygjord kopia, ett påstående som säkerligen bygger på Olaus Nicolaissens upplysning 1915 att krucifixet bara hade en arm (Borch 1984, s. 8; Munch 1987, s. 65; Nicolaissen 1915, s. 112). Detta stämmer dock inte: båda armarna är ursprungliga.
- 8 Enligt Arthur Brox hittade biskop Eivind Berggrav krucifixet år 1932, medan Jens Storm Munch anger 1936 som fyndår (Brox 1965, s. 99; Munch 1987, s. 65).
- 9 Bodøgaard 1967, s. 2–3; Hagn 1939, s. 5.

- 10 Nicolaissen 1915, s. 112.
- 11 Hauglid 1947–1948, s. 64.
- 12 SDHK brev 1248; SDHK brev 3166; SDHK brev 3075; SDHK brev 5312; SDHK brev 9515; SDHK brev 9267; SDHK brev 2907.
- 13 Dünniger 1986; Hausherr 1963; Hubert, Hubert 1982; Legner 1995, s. 232–255; Pötlz 1986.
- 14 För en mer ingående redogörelse för de skandinaviska fynden, se Liepe 2014.
- 15 Se Sdr. Bjert kirke. www.sdrbjertkirke.dk/index.php?page=kirkens-historie-3 (access 14.10.2014).
- 16 Jf. Tångeberg 2005, s. 21.
- 17 Eisenhofer 1932 s. 346; Herrmann-Mascard 1975, s. 162–168.
- 18 Braun 1924, s. 608–635; Herrmann-Mascard 1975, s. 152–153; Snoek 1995, s. 185–186.
- 19 Molland 1956–1978, s. 50.
- 20 Smedberg 1973, s. 124–125, 158, 193.
- 21 Jón Viðar Sigurðsson 2014.
- 22 Angenendt 1989; Krueger 2011; Legner 1995, s. 4–14.
- 23 Norberg 1956–1978; Nicolaysen 1890, s. 145–146; Fett 1909, s. 45.
- 24 Fett 1909, s. 45; Nicolaysen 1890, s. 143–144. Jf. Ekroll 2007 om form och utseende på St. Olavsskrinet i Nidaros.
- 25 Landelius 1991; om hierarkin mellan olika slag av relik, se Malo 2013, s. 39–44.
- 26 Storm 1888, s. 194, 332.
- 27 DN IV brev 128; Nicolaysen 1862–1866, s. 426.
- 28 Nicolaysen 1862–1866, s. 428.
- 29 DN IV brev 1074.
- 30 DN VIII brev 528; Nicolaysen 1862–1866, s. 30–32.
- 31 Johnsen 1965.
- 32 Herrmann-Mascard 1975, s. 194–203; Legner 1995, s. 120–133; Johansson 1956–1978.
- 33 Fæhn 1955, s. 626; Gallén, Norberg 1956–1978, s. 49; Herrmann-Mascard 1975, s. 206–216; Legner 1995, s. 88–119.
- 34 Helander 2001, s. 250.
- 35 Om Gumlösa, se Hildebrand 1898–1903, s. 611–613, och Komerup 1866, s. 176–178; om relikskåpet från Övre Ullerud, se af Ugglas 1935, s. 25 n. 6. Relikskåpet ingår i dag i samlingarna på Statens Historiska Museum i Stockholm, inv.nr. 21587.
- 36 Cf. Bagnoli 2011, s. 141–142; Diedrichs 2005, s. 106–109.
- 37 Diedrichs 2005; Lentés 2006.
- 38 Angenendt 1994, s. 149; Legner 1995, s. 7.
- 39 Se Schmitt 2002 för en översikt över västkyrkans bildsyn från 700-talet till 1200-talet.
- 40 Palazzo 2011, s. 99.
- 41 Calabuig 2000, s. 341.